

A PÉCSI PÜSPÖKI KÖNYVTÁR FESTEFT KÉZIRATAI ÉS ŐSNYOMTATVÁNYAI.

A Pécsi Püspöki Könyvtár festett kézirat- és ősnymtatványgyűjteménye szám szerint nem jelentős. A könyvtárban mindössze három kódexet és két ősnymtatványt találunk miniatúrákkal és festett ornamentikával, de ezek mindegyike hosszabb tanulmányozást érdemel.

A festett kódexek között időrendben első helyen egy kisméretű francia származású Biblia¹ (No. 1851/689. 16°) áll. A rendkívül finom, gazdagon díszített kódex a XIII. század elején készült és a párizsi iskola remek, apró gyöngybetűivel íródott. A kódex a Magyarországon őrzött korai francia Bibliák között a legkorábbinak tekinthető, vagy legalább is egyidőben készült a Budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonában lévő, Sárospatakról származott francia Bibliával² (Cod. Lat. 45. 4°), de díszítéseit sokkal kiválóbb mester készítette. A pécsi kis Bibliában 112 kis iniciálét találunk, amelyek közül csupán hat figurális ábrázolású, a többi növényornamensekkel, továbbá emberfejű dróleriekkal díszített. A figurális iniciálék sorában az első lap szövegkezdő F betűjében a megszokott, könyvetmásoló szürkekámzsás szerzetest találjuk. Ennek motívuma megismétlődik a Máté-evangélium kezdeténél, ahol a miniátor Máté apostolt glóriás, könyvetmásoló szerzetes gyanánt ábrázolja. Ezenkívül a lantot pengető Dávid királyt, továbbá Krisztus feltámadásának a sablontól eltérő ábrázolását találjuk az iniciálékban. A feltámadó Krisztustól jobbra és balra egy-egy szárny nélküli angyal a töviskoronát tartja. Végül a 4.a lap szövegkezdő I ini-

¹ Könyvkiállítási Emlék, 1882, 105 l., 265. sz.

² BERKOVITS ILONA: A Budapesti Egyetemi Könyvtár festett kéziratainak egy csoportja. Magyar Könyvszemle, 1931. évf., 2—3. l.

ciáléjában, egész kis méretekben, a Genézis pompás ábrázolását találjuk. Váltakozó kék és rózsaszín alapon, hét kis ovális medaillonban ábrázolja a miniátor a Genézis apró jeleneteit, amelyeket négyszögletű keretbe illesztett Kálvária-jelenet zár le. A Genesis jeleneteinek a Kálvária-jelenettel való lezáródása — ez a később oly általánossá vált ábrázolási mód — e korban még meglehetősen ritka. A XIII. századeleji francia bibliákban még alig találkozunk a Genézist befejező Kálvária-jelenettel. Így a Budapesti Egyetemi Könyvtárnak előbb említett Bibliájában sem fordul elő. Itt megszokottan az első emberpár teremtésével fejeződik be a Genézis. A pécsi kis Biblia miniátorára jellemző, hogy ornamentális díszítést nem alkalmaz és aranyat egyáltalán nem használ. Ezzel szemben az Egyetemi Könyvtár Bibliájában találkozunk némi lapszéli díszítéssel, mindjárt a 3. a lapon a Genézist tartalmazó I iniciálénál. Aranyat is találunk; a Genézis jelenetei arany alapra vannak festve. A pécsi Bibliában a Genézis jelenetei, az Úr ismétlődő alakja sokkal változatosabb, mint a budapestiben. Viszont mindkét kódexben, az I iniciálében levő Genézis jelenetei két ellentétesen haladó hullámvonal kereszteződésétől alkotott ovális medaillonokba vannak beillesztve.

A XIII. században készült, Magyarországon lévő francia Bibliák közül a fentebb említettekén kívül még a következőket ismertetjük: a Kalocsai Érseki Könyvtárban lévő Biblia (Cod. Lat. Mss. 82. 4°), a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában levő nyolcadrétű Biblia (Cod. Lat. 37) és negyeddrétű Biblia (Cod. Lat. 32) és végül a Budapesti Egyetemi Könyvtárban levő Biblia (Cod. Lat. 18).

A Kalocsai Érseki Könyvtár tulajdonában levő Bibliát¹ — miként a kolofónból kitűnik² — JÁNOS scriptor másolta IX. vagy SZENT LAJOS idejében (1226—1270) Párizsban. A kódex az 1250-es években készült a XIII. századi párizsi bibliák tipikus modorában. A szöveg kéthasábos. A Genézis ábrázolásán kívül számtalan aranyalapú növényi, vagy groteszk állatdíszítésű kis

¹ Könyvkiállítási Emlék. 106. l. 273. sz. — Egyházművészet Országos Kiállításának Katalógusa. Budapest, 1930. 149. l.

² „Bibliam theodoricho regnan te paris ludovicho si non subsannes scripsit bene friso iohs“ — majd valamivel lejjebb — „Bibliam dirco regnana Paris Luduwico si non subsannes sep.“

iniciálét találunk a kódexben. Az 1. a. lap szövegkezdő F iniciáléja aranyalapon könyvetmásoló szerzetest ábrázol. A kódex 3. b. lapján a Genézis tipikus ábrázolása foglal helyet. Aranyalapon, egymás alatt kis, szabályos körökbe illeszkedik a teremtés hét jelenete, amelyek közül a legutolsó az első emberpár teremtését adja. A Kálvária itt is hiányzik. A medaillonok kerete váltakozva piros- és kékszínű, míg az Úr hol kék ruhát és rózsaszín köpenyt, hol pedig megfordítva, rózsaszín ruhát s kék köpenyt visel. Az apró jelenetek kidolgozása igen finom. Az Úr alakja még nem a megnyúlt, gótikus figura, hanem mint a fentebb említett Bibliákban is, teste zömök, feje az alakhoz viszonyítva nagy, keze kicsiny. Az Úr alakja és beállítása még nehezkesebb, a ruharedők érzékeltetése gyenge, a mozdulatok merevek, esetlenek. De a kompozíció gazdagabb, mint a fentebb említett két Bibliában. A teremtés napjainak különböző eseményeit érzékelteti. A többi kis iniciáléban madarat, levéldíszítést, dróleriet, többek között egy emberfelsőtestű, nyilazó kentaurt találunk, míg a lapszéldíszítést szörnyállatok, többek között egy hosszú, megnyúlt testű kutya alkotják.

Csak röviden emlékezünk meg a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában lévő kis, nyolcadrétű francia származású Bibliáról¹ (Cod. Lat. 37), amely finom pergamenlapon, apró gyöngyírással szintén a XIII. század közepén készült. A kódexnek két iniciáléját kivágták, egyik a 3. a. lapon a Genesis kezdeténél — valószínűleg a Genésist ábrázolta —, a másik a 323. b. lapon, amely szintén figurális lehetett. A kódex egyetlen megmaradt figurális iniciáléja a szöveg F kezdőbetűjében a hagyományos könyvet másoló barát, fekete kámszában. Ezenkívül a kódexben, számtalan kalligrafikus iniciálé között még öt növényi díszítésű iniciálét találunk.

A Széchényi Könyvtár másik francia, negyedréttű Bibliája² (Cod. Lat. 32) a legdíszesebb a Magyarországon található XIII. századi francia bibliák között. A JANKOVICH MIKLÓS gyűjteményéből származó kódex a pompásabb kiállítású és gazdagabban

¹ HOFFMANN EDITH: A Nemzeti Múzeum Széchényi-Könyvtárának illuminált kéziratái. Budapest, 1928. 25. l. (Az Orsz. Széchényi Könyvtár Tudományos Kiadványai. I.)

² HOFFMANN E.: Id. m. u. o.

díszített francia Bibliák modorában készült, a század második felében. A kódexet a Genezisen kívül 65 növényi jellegű, továbbá 57 figurális kezdőbetű díszíti s az utóbbiak témájukban és ábrázolásukban a leggazdagabb francia Bibliák stílusát követik, annak ellenére, hogy a kódex kivitele jóval szerényebb. Aranyalapozás egyáltalán nincs a kódexben. Az első lapon a Bibliákban leggyakrabban előforduló, másolóbarátot ábrázoló F iniciálét itt a kódex egyetlen kalligrafikus iniciáléja pótolja. A Genézis kezdetének I iniciáléjában, miként a kalocsai Bibliában is, hét kerek medaillonban találjuk a teremtés napjainak egyes jeleneit. Ezek kerete, szintén váltakozva piros-, kék- vagy zöldszínű. A medaillonok azonban nem közvetlenül egymás alatt vannak elhelyezve — miként a kalocsai Bibliánál —, hanem nyugodt lendületű, szabályosan ismétlődő levélornamentika választja el őket egymástól. A medaillonokban a miniátor nem követi pontosan a teremtés sorrendjét, hanem attól önkényesen eltér. A halak és a vizek teremtését elhagyja. A harmadik és negyedik medaillonban némi eltéréssel ugyanazt a jelenetet, a növények teremtését, az ötödikben pedig az állatok teremtését ábrázolja. A Genézis jeleneteit nem az első emberpár teremtése fejezi be — ez a hatodik medaillonban látható —, hanem a megpihenő Úr alakja. A Kálvária-jelenet itt is hiányzik. A miniátor még annyiban is eltér az általánosabb ábrázolástól, hogy az első emberpár teremtését kivéve az Úr mindenütt csupán félalakban jelenik meg, továbbá a sablonos, kerek földgömböt egyáltalán nem alkalmazza attributumként. A Genézis jelenetei mellett az I iniciálé díszítését az alsó lapszélen nagyszárnyú sárkány egészíti ki, amelynek farka nyugodt, román levélornamentikában végződik. A figurális díszítésű iniciálék alapja sötétkék vagy sötétrózsaszín, s nem finom hálózattal, hanem apró, hármas csoportba osztott fehér pontokkal van díszítve. A figurális kezdőbetűkben az általános ikonográfiai ábrázolásokat — Mózes, Áron, Judit és Holofernes, Eszter, Jób, Dávid, Jeremiás, Habakuk, Jesse fája stb. — találjuk. A díszítések e bősége ellenére a kódex nem elsőrangú mester alkotása. Az alakok kidolgozása kissé nyers. A mozdulatok merevek. a redők nehézkesek, az arckifejezés keményebb. A miniátor általában az élénk színeket kedveli és szívesen alkalmazza a francia miniatúrafestészetben ritkábban használt zöld és piros színeket.

Élesen rajzolt formák, nagy szemek, kemény arcél festése jellemzi továbbá. A régieskedő mester stílusában a századeleji miniált kódexekhez igazodik, még nem érinti a XIII. századvégi francia gótikának és Honoré miniátor művészetének könnyed, nyugtalan lehellete.

A Széchényi Könyvtár e kódexéhez kapcsolódik rokonsztílusával a Budapesti Egyetemi Könyvtár francia Bibliája¹ (Cod. Lat. 18), amely szintén még a XIII. század végén készült. A kódex a II. ABDUL HAMID szultántól ajándékozott Corvinákkal együtt került haza. Hogy Corvina volt-e, arranéve semmi nyom, adat nem maradt fent a kódexben. Valószínűbb, hogy nem MÁTYÁS király könyvtárából, hanem egy budai kolostorból jutott a törökök tulajdonába, bár a kódex fínom kiállításánál fogva méltán illeszkeszhetett volna MÁTYÁS király könyvtárába. Ha Corvina lenne, bizonyára MÁTYÁS címere díszítené. Másrészt kolostori eredetére mutat tárgya. Tudjuk, hogy a töröktől elfoglalt Budavárában több kolostor volt. A kódex rendkívül megrongált állapotban maradt fenn. A fínom és vékony pergamenlapok legnagyobb részben teljesen tönkrementek, míg a kis iniciálék csodálatosképpen teljes épségükben maradtak meg. A törökök a kódexet díszes bőrkötésbe újrakötötték, minek következtében az amúgyis tönkrement lapok még fokozottabban megrongálódtak. A kötésnél a kódexet körülvágták, amiáltal a szöveg megcsonkult és a fejezeteket jelölő címek teljesen eltűntek. A szétesett lapokat és íveket a legnagyobb összevisszaságban fűzték össze. Mindenekelőtt saját könyveik mintájára, a kódex lapjait fordított sorrendben kötötték be. Vagyis a kódex hátulról kezdődik, balról jobbra kell lapoznunk. Az ép ívek lapjait azonban nem változtatták meg, ennek következtében az egyes íveken belül a lapok rendes sorrendben, jobbról balra következnek egymás után. Jobbról balra lapozva, a kódex a névsorral kezdődik, amit az Apocalypsis követ, majd Szent Pál levelei s az Evangéliumok következnek, míg hátul Mózes, Józua könyvei, majd Jób, Dániel, a Próféták könyve sorakozik. Néhol az egyes ívek sorrendjét is fölcserélték. Így például Mózes halála után Józua halála következik. Hátul-

¹ Említi CSONTOSI JÁNOS: A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliográfiai ismertetése. Magyar Könyvszemle, 1887. 21 l.

ról az első iniciálé a zsidók egyiptomi kivonulását ábrázolja. A Genézis ábrázolása hiányzik. 75 figurális iniciálé díszíti a Bibliát. Feltűnő, hogy növényi díszítésű iniciálék nem fordulnak benne elő, kalligrafikus iniciálék helyettesítik. Lapszéli ornamentális díszítés is minimális, csak néhol, az iniciálék meghosszabbított szárain fordul itt-ott elő, egész csekély mértékben. Drôleriekkel sem találkozunk. Aranyat csak az iniciálék vékony keretében alkalmaz a miniátor, akinek színei meglepően élénkek és tiszták. Az általánosabb sötétekkel szemben élénkkéket használ és a rózsaszín is frissebb, élénkebb a megszokottnál. Az iniciálék alapja nincs a francia tipikus vékony hálózattal átszöve, hanem miként a Széchényi Könyvtár Bibliájában (Cod. Lat. 32.) úgy itt is hármásával elhelyezett fehér pontok ékesítik, amelyek között kis, piros pontok tűnnek elő. Az alakok még itt sem gótikusak, bár már vékonyabbak és a ruharedővetés is könnyedebb. A fejek még aránytalanul nagyok, nagyok a szemek is és az arcél kemény. A karcsúbb figurák tartása azért már kecsesebb, kidolgozásuk finomabb. A kódexben a XIII. századi francia bibliák kialakult ikonográfiai sémáit találjuk, amelyek csak néhol térnek el. Általában az ábrázolások egy-két variációja váltakozik a különböző témájú iniciálékban. A sablontól eltérő a Frigytábla átadásának ábrázolása. Míg a francia Bibliákban általában Jehova a miniatúra jobb felső sarkában, felhők között jelenik meg, olyképen, hogy csak felsőteste vagy feje látszik, addig itt Mózes mellett áll, teljes alakban, jobbával áldást oszt, balkezeiben könyvet tart. Ugyancsak ritkább ábrázolását találjuk Eszter királynénak is. A két részre osztott iniciálében felül Eszter a király előtt térdel, míg az alsó felében a felakasztott Hámán látható.¹ RUTH könyvének kezdő iniciáléja pedig eltér a megszokott ábrázolástól azáltal, hogy Noémi nem két, hanem egy gyereket vezet kézenfogva.

A XIV. század első felében készült nagy, foliáalakú francia származású Biblia² (AA. III. 13. 2°) a Pécsi Püspöki könyvtár leg-

¹ Hasonló ábrázolást lásd: SWARZENSKI G.—SCHILLING R.: Die illuminierten Handschriften und Einzelminiaturen des Mittelalters und der Renaissance in Frankfurter Besitz. Frankfurt a. M. 1929. Taf. XXVI.

² Könyvkiállítási Emlék. 105. l. 269. sz. — Egyházműv. Orsz. Kiáll. Kat. 149 l. A Bibliát német származásúnak mondja.

szébb kódexe. A könyvtábla belső borítékán olvasható bejegyzés szerint a kódex 1384-ben ANTAL hainburgi plébános tulajdonában volt.¹ A kódex valószínűleg 1482-ben került Magyarországra, amikor MÁTYÁS király visszafoglalta Ausztriától a határszélen fekvő Hainburgot. Az igen gazdagon díszített kódexben 144 iniciálét találunk, amelyek közül 81 figurális, míg 64 növényi ornamentikájú. Ezenkívül a 4. b. lapon a két írott hasáb között középen a Genézis pompás ábrázolását látjuk. A figurális iniciálék piros vagy kék alapját fekete, fehér, kék, illetve piros hálózat borítja, míg a Genézis jeleneteinél a miniátor gazdag, de egyben régieskedő aranyalapot alkalmaz. A figurális iniciálék jelenetei megfelelnek a korabeli bibliák ikonográfiai ábrázolásainak. Mózes a Sinai-hegyen, a Frigytábla átadása, Judit és Holofernes, Jób, Dávid király lanttal, majd harangokkal, Jónás a delfinnel, Habakuk, Dániel az oroszlánokkal, Hóseás próféta és a kurtizán stb. A Jesse tájának ábrázolása is kialakult típusnak felel meg.² De emellett érdekes és ritkább ikonográfiai ábrázolásokkal is találkozunk. Így a 189. a. lapon az „együgyű“ (insipiens) egész felöltözötten beleharap a kezében tartott gömbbe s feje, lába, botja, vörös nagy pontokkal van teleszórva.³ Ritka továbbá az angyal mellett térdeplő Lukács evangélista ábrázolása, az Angyali üdvözet kialakult ábrázolási módjában, Máté és az Angyal, Jeremiás és a lángokat hányó kancsó, Ezekiel próféta az evangélista szimbolumokkal. De a legsikerültebb és leggazdagabb a Genézis ábrázolása. A keretül szolgáló, párhuzamosan haladó vonalak nem ovális vagy kerek medaillonokat, hanem ferde négyszögeket alkotnak. Az első három jelenetben az Úr oldalnézetben van ábrázolva kis földgömbbel, a negyedik jelenetben könyvvel, az ötödikben halakkal, a hatodik jelenet az első emberpár teremtését, a hetedik a megpihenő Urat ábrázolja. Végül a Kálvária-jelenet fejezi be a Genezist.

A kódex figurális iniciáléi mindvégig egy stílusban készül-

¹ Hanc bibliam ego Anthonius plebanus in Haymburg comparavi die Saturni xv. mens. Octobr. anno dni MCCCLXXX-quarto.

² V. ö. SWARZENSKI—SCHILLING: Id. m. Taf. XXVI.

³ Hasonló ábrázolást lásd: VITZTHUM GEORG: Die Pariser Miniaturmalerei. Leipzig, Quelle—Meyer, 1907. Taf. XXVI. Psalter von Bourbourg. London, British Mus. 30.045.

tek. Az arcok kicsit megnyúltak, profiljuk groteszk, a gesztusok nehézkesek, szögletesek. Az ornamentális díszítés elenyészően csekély, nem a párizsi iskola fleuroné levelei, hanem tüskés csipkészetű gótikus indák. A kódex rokonságot mutat a XIII. század végi és XIV. századi párizsi munkákkal. Így elsősorban a *Sainte Chapelle-i Evangeliarum*-mal¹ (Paris. Bibl. Nat. Lat. 17.326.), nem annyira a miniatúrák felépítésében, mint inkább a figurák típusának rokonsága által. Rokonjegyeket ismerünk fel még a XIV. századi párizsi miniatúrafestészet egyik legkiválóbb alkotásával, V. KÁROLY *Bibliájá*-val² (Bible Latine de Charles V. Paris, Bibl. de l'Arse. 590.), bár a pécsi kódex kidolgozása korántsem olyan finom. Rokon továbbá a *genfi Bibliá*-val³ (Genf, Bibl. publ. Cod. Lat. 6. a.).

A párizsi iskola e termékeivel való rokonság miatt azonban nem szabad a pécsi kódexet párizsi származásának tekinteni. A pécsi Biblia az északfrancia miniatúrafestészet terméke. Az északfrancia, közelebről a normand miniatúrafestészet a párizsi iskola hatása alatt virágzott, de érintkezett az angol miniatúrafestészettel is és ennek erős hatása folytán a párizsi finom vonalak keményebbé váltak. A pécsi Bibliánál főleg a keményebb rajz, az arcok plasztikusabb kidolgozása, a ruharedők nyugodt, szélesebb esése bizonyítja elsősorban az északfrancia miniatúrafestészethez való tartozását. De pontos analógiákat is találunk az északfrancia miniatúrafestészetben. Így az északfrancia származású *stuttgarti nagy Biblia*⁴ (Stuttgart. Kgl. Bibl. Fol. 14.) és a pécsi kódex Genézis ábrázolása rokon, különösképen a Kálvária jelenetében, ahol Krisztus, Mária és János beállítása csaknem azonos. De mindkét Kálvária-jelenet kiváló francia miniátorok azonos témájú nagyobbméretű ábrázolásait követi.⁵ A pécsi Biblia az északfrancia kódexek közül a St. Bertinből származó s

¹ Lásd MARTIN, HENRY: La miniature française du XIIIe au XVe siècle. Paris et Bruxelles, 1924. G. van Oest. Pl. 4—7.

² MARTIN: Id. m. Pl. 21—22.

³ VITZTHUM: Id. m. Taf. XII.

⁴ VITZTHUM: Id. m. Taf. XXII.

⁵ Pl. La Somme de Roi. (Paris, Bibl. de l'Ars. 6329), Missel de l'abbaye de Corbé (Bibl. d'Amiens. No. 157), Missel de l'abbaye de St. Vaast d'Arras (Bibl. d'Arras No. 448).

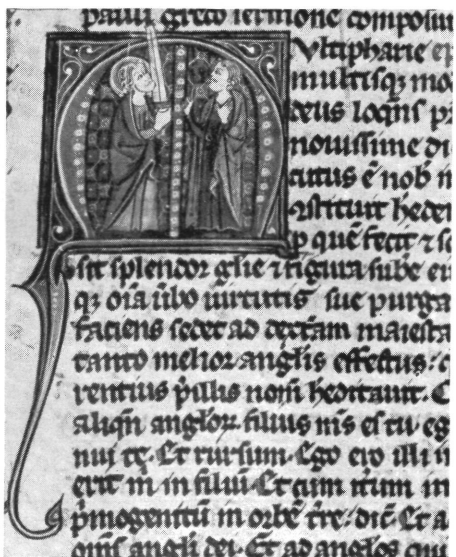
1

2

3

4

1. A Pécsi Püspöki Könyvtár AA. III. 13. jelzetű Bibliájának a Frigytábla átadását ábrázoló kezdőbetűje. (44. b. lap.)
2. A Saint-Omeri Városi Könyvtár No 5. jelzetű Bibliájának Kálvária jelenetét ábrázoló kezdőbetűje. (267. a. lap.)
3. A Saint-Omeri Városi Könyvtár No 5. jelzetű Bibliájának Könyvmásolót ábrázoló kezdőbetűje. (172. b. lap.)
4. A Pécsi Püspöki Könyvtár AA. III. 13. jelzetű Bibliájának Szent Pált ábrázoló kezdőbetűje. (374. a. lap.)

most Saint-Omerben levő Bibliával¹ rokon (Bibl. de la Ville Nr. 5.), elsősorban a témák feldolgozásában, a figurák elhelyezésében s kidolgozásában és az arctípusok csaknem azonos voltában. Nem egy mester készítette a két kódexet, de a pécsi Biblia mestere mindenesetre a st. omeri kódex miniátorának köréhez tartozott. Közel azonos ábrázolásokat találunk a két kódexben. Így a pécsi kódex Genézisében látható Kálvária és a st. omeri kódex Kálváriát ábrázoló iniciáléja. A keresztrefeszített Krisztus alakja mindkét képen pontosan megegyezik, nemcsak a dúshajú, lehajtott glóriás főben és a kissé elhajló törzsben, hanem Krisztus alsó testén lévő kendő redővetésében is.² A pécsi kódex Krisztusának testét a st. omeri kódextől eltérően vércseppek borítják. A két kódexben azonos ikonográfiai ábrázolásokat is találunk. Többek között a st. omeri kódexben is megtaláljuk a szárnyas angyal előtt térdeplő Máté és Lukács ábrázolását.³ A két kódex között azonban nagy eltérés is mutatkozik és pedig az ornamentális és a lapszéli díszítések között. A st. omeri kódex rendkívül gazdag a lapszéleken alkalmazott bibliai, genre- és groteszk-jelenetekben. (Izsák föláldozása, nyilazó, szarvasra vadászó, lantot pergető dróleriek, gereblyét tartó nő stb.) A pécsi kódexben viszont egyáltalán nem találhatók ily ábrázolások, amiáltal a kódex komolyabb, ünnepélyesebb jellegű. Eltérő a két kódexnél továbbá az iniciálék alapozása. Amíg a pécsi Bibliában az iniciálék alapját finom hálózat díszíti, addig a st. omeri Biblia iniciáléjainak egyszerű, egyszínű az alapjuk. A pécsi későbbi, mint a st. omeri kódex, amely mintaképpül szolgálhatott a pécsi Biblia miniátorának.

A pécsi nagy Bibliával párhuzamosan foglalkozunk a Magyarországon levő francia származású Bibliák legpompásabb darabjával, a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában levő

¹ VITZTHUM: Id. m. 145—146. II.

² Rokon vele a Missel de Rouen (Bibl. de Rouen No. 277) Kálvária jelenetének Krisztus ábrázolása.

³ A st. omeri kódexről Vitzthum többek közt a következőket mondja: „... Ich kenne keine Bibel in dieser Zeit die so ausgestattet wäre: Das Streben, Geschichten darzustellen, die Art wie die alttestamentlichen Bücher dazu ausgenutzt werden, und das Festhalten an bestimmten ikonografischen Typen ist sehr bedeutsam...“

Cod. Lat. 96 jelzetű Bibliával.¹ Ez, a JANKOVICH MIKLÓS gyűjteményéből származó folióalakú Biblia a pécsi Bibliánál korábbi, a XIV. század legeljén készülhetett. A gazdagon díszített Biblia 83 figurális és 82 ornamentális díszítésű iniciálét tartalmaz, amelyeket elsőrendű, a párizsi miniatúraiskolához kapcsolódó miniátor készített. A kódex első és utolsó lapján, továbbá a 236. a. lapon a szöveg tintájától eltérő fekete tintával, a 441. a. lapon pedig piros tintával írott XIV. századi bejegyzés olvasható,² amely szerint POZSONYI MIKLÓS bécsi lakos 1399-ben a gemniki kolostornak hagyományozta a kódexet.

A Biblia első lapjának F betűjében a szokásos könyvet másoló szerzetes foglal helyet. Az F betű szára lehúzódik az alsó lapszélig. A díszítés között alul és felül kicsi, pajzsottartó figurákat látunk, továbbá egy vadászt, ki fehér kutyától űzött nyúl felé röpíti nyilát. A 4. a. lapon találjuk a Genézis fínom, kifejező ábrázolását. A jeleneteket magában foglaló I betű felső szélén ugyancsak megtaláljuk a kutya elől menekülő nyúlra nyilazó vadász ábrázolását. A vadásztól balra szétvetett lábakkal egész kicsiny „insipiens“ áll, jobbkezeben tartott kenyérbe harapva, míg baljában a bunkót tartja. Az I betű alul a francia miniatúrafestészetre annyira jellemző nyugodtan kanyargó indákból hirtelen mereven elágazó tüskésszélű ornamentikával fejeződik be. A Genézis jelenetei ovális medaillonokba illeszkednek. A medaillonok közvetlenül egymás alatt sorakoznak az I iniciálé fínom hálózattal díszített sötétkéék alapján. A Genézis első két jelenete a földgömböt tartó Atyaistent ábrázolja. Az ezt követő három jelenet a halak, növényzet és állatok megteremtését, a hatodik jelenet az első emberpár megteremtését ábrázolja, míg a hetedikben a megpihenő Úr alakja látható. Alatta szélesebb keretben, erőteljes hangsúlyt kap a Kálvária finoman megkomponált jelenete.

A kódex díszítéseit elsőrendű párizsi miniátor készítette. A két *Sainte Chapelle*-i *Evangeliarium* (Paris. Bibl. Nat. Lat. 17.326. és Lat. 8892.) és SZÉP FÜLÖP *Breviárium*a (Paris. Bibl.

¹ FEJÉR GY.: Tud. Gyűjt. 1817. Könyvkiáll.-Eml. 105. sz.. Tört. és Irod. Kiáll. 1902. — HOFFMANN E.: Id. m. 25. l.

² Hec biblia e. dom. Troni bte maie vginis in Gemnico testata p Nycolau de Presburg cive wienense MCCCXCIX, VIII. kl. novebris.

Nat. Lat.) szolgálhattak mintaképül.¹ Az alakok megnyúltak, fínomak, az arckifejezések lágyak. A Kálvária ábrázolása külön figyelmet érdemel. Sablónos, de mégis érezzük rajta mesterének erőteljesebb művészi törekvését. Megkapó Máriának gótikus lendületű alakja és riadt gesztusa. Ezzel szemben János figurája egész nyugodt és a keresztben függő Krisztus alakja is nyugodt, harmonikus, szemben az általánosabb összecsukló testű ábrázolásokkal. Mária riadt alakja rokon az 1297 előtt a Châlons sur Marne-i S. Etienne számára készült *Bréviarium* és *Missalé* (Paris. Bibl. de l'Arsenal. No. 595)² egész lapot betöltő Kálvária jelenetének Máriájával.

A Pécsi Püspöki Könyvtár kódexei közül legvégül egy kisméretű olasz származású Imakönyvet (I. X. 26. 12°) kell megemlítenünk, amelyet 1838-ban REVICZKY ÁDÁM ajándékozott SZEPESY IGNÁC püspöknek.

E kódex a GIOVANNINO DE'GRASSI művészetében gyökerező és franco-flamand hatásokat befogadó XV. századvégi milánói miniatúraiskola terméke. A kódexben összesen négy egész lapot keretelő ornamentikát és négy díszes figurális kezdőbetűt találunk. A kódex többi lapjaira is ornamentális díszítés volt szánva, s így a szöveget mindenütt széles, üres lapkeret övezi. Az 1. a. lapot számtalan kis aranytallérral telehintett gazdag ornamentika kereteli. Az alsó lapszéldíszítésben középen foglal helyet a kódex ismeretlen tulajdonosának két kis putto által tartott címere: zöld alapon fehér harántpólya, ebben három nefelejts formájú piros virág. A lap felső szélét díszítő ornamentikában egy hátratekintő nyúl s egy színestollú madár van beillesztve. E lap szövegkezdő D iniciáléjában, fodros felhős kék ég alatt a kis Jézust tartó Madonna ábrázolását találjuk. Mária arca nem az idealizált XV. századi olasz szépségideált követi, hanem realisztikus, komoly kifejezésű, VINCENSO FOPPA művészetének hatását árulja el. A Kisdéd is komoly. Elálló fülek, nagy kezek jellemzik a miniátor formaképzését. A kódex többi ornamentális díszítésében sok aranyozást, kicsiny, „szakállas“ aranytallérokat, apró, cirádás

¹ MARTIN: Id. m. Pl. 4—7, 8—9, 18—19.

² MARTIN, HENRY: Les Peintres de Manuscrits et la miniature en France. Paris, Henri Laurens. 29 l. Fig. 10.

díszeket, naturalisztikusabb virágokat, puttókat, baglyot, kuporgó nyulat találunk. A művészi iniciálékban a XV. századi északolasz festészet realisztikus modorában készült csontvázfigura, zöldes, hullaszínű, sebtől vérző fájdalmas Krisztus és fodrosfelhős ég alatt glóriás, őszszakállú, szenvedő arckifejezésű férfi (Dávid király?) van ábrázolva. Az iniciálék kerete arany. A kódexben élénkkék, rózsaszín, zöld és sárga színeket alkalmazott a miniátor, s piros szín csak a címer virágain fordul elő.

A Pécsi Püspöki Könyvtár két színezett ősnymtatványa közül az egyik JOHANN BÄEMLER kétkötetes, folióalakú pergamen *Bibliája* (A. A. 10—11), amely 1466-ban készült Strassbourgban, HEINRICH EGGESTEIN nyomdájában.¹ Az ősnymtatvány első kötete sokkal gazdagabb a másodiknál. Az első kötet első lapját minden oldalról ornamentika kereteli, amely a megszokott, hegyes, strassbourgi levelekből áll. Alul a díszítés között, egy-egy medaillonban tiarás pápa és fehérsüveges főpap látható. A lap külső, felső szélén virágkehelyből kiemelkedő, gitározó, szárnyas angyal mellképét találjuk. A díszítés levelei közül ezenkívül egy majom s egy madár bukkan elő. Érdekes e lap növényi díszítésű kezdőbetűje, amely francia stílusú iniciálé elnagyolt másolata. Gazdag az ősnymtatvány 4. a. lapja is. A lap felső és alsó szélén alkalmazott ornamentika a lap oldalaira is elágazik, sőt a két nyomtatott hasábot is középen végigvezetett ornamentika választja el egymástól. Alul, a lap alsó, külső szélén az ornamentikában egy vadember bunkójával egy nyelvet kiöltő oroszlán felé sujt. E lapon találjuk továbbá a kétkötetes Biblia egyetlen önálló miniatúráját, amely piros keretben, sötétkék, halványabbkék virágokkal díszített alapon, zöld mezőn Ádám és Éva bűnbeesését ábrázolja. Középen a piros almákkal megpakott zöld fára koronás, emberarcú kígyó csavarodik. A szőke, hosszúhajú Éva kezében piros almát tart, Ádám szétvetett lábbal áll s jobbkezevel az almára mutat. E miniatúra korabeli fametszetet követ, és pedig ALBERT PFISTER *Biblia pauperum*-ának azonos tárgyú metszetét² vette mintaképül a miniátor, aki némi

¹ HAIN: 3037. Gesamtkatalog der Wiegendrucke: 4. köt. 4205. Rubrikátorjegyzés 1466 május 24.

² SCHRAMM, ALBERT: Der Bilderschmuck der Frühdrucke, I. Bd. Die Drucke von Albrecht Pfister in Bamberg. Leipzig, 1922. Taf. 28. Abb. 196.

változtatásokat eszközölt. Ádám mutató mozdulatát nem találjuk a metszeten, viszont Éva a metszeten keresztbelépő lábbal áll, míg a miniatúrán összetett lábbal. Tulajdonképpen a miniatúra és a korai metszet¹ is régebbi miniatúrákban kialakult ábrázolást követ. PFISTER az első német nyomdász, aki már 1460-ban metszetekkel díszíti nyomtatványait,² PFISTER háromszor adta ki a *Biblia pauperum*-ot. 1462-ben jelenik meg az első, rövidebb német kiadás, amelyet 34 fametszet díszít,³ ezt követi 1463-ban ugyanezen munka latinnyelvű kiadása,⁴ majd pedig 1464-ben jelenik meg a második német bővített kiadás, amelynek kiállítása az előbbieknél jóval gazdagabb, 44 fametszet díszíti.⁵ A pécsi BÄEMLER ősnymtatvány első kötetében az eddig említett díszítéseken kívül még számos aranyozott alapú iniciálét találunk, amelyekből lapszéléket díszítő növényi ornamentika ágazodik el. Az ősnymtatvány második kötetének első lapját ugyancsak minden oldalról növényi ornamentika kereteli, amelynek alsó, külső sarkában szökdelő szarvas, míg középen két vadember látható. Ezenkívül még számos lapszél díszítő ornamentikával ellátott, aranyozott alapú iniciálé szerepel benne. Az ornamentikát itt is, miként az első kötetben, strassbourgi stílusú, elnyújtott tölgyfalevelek és virágmotívumok alkotják.

A Pécsi Püspöki Könyvtár másik színezett ősnymtatványa az 1499-ben, Velencében készült pergamen *Pécsi Missalé** (V. V. 8.). A Missaléban az 1. a. lapon és 113. lapon

¹ E fametszet későbbi változatát lásd GÜNTHER ZAINER 1473-ban, Augsburgban készült „Speculum humane salvationis“ c. nyomtatványában. HAIN. 1020. SCHRAMM: Id. m. 2. Bd. Taf. 44. Abb. 354.

² ZEDLER: Die Bamberger Pfisterdrucke u. die 36 zeilige Bibel. Veröffentlichl. d. Gutenberg Gesellsch. X. XI.

³ HAIN: 4176.

⁴ HAIN: 3177.

⁵ PELLECHET: 2387. SCHRAMM: Id. m. I. Bd. 67. I.

⁶ Missale Quinqueecclesiense. PANZER: III. köt. 466. I. 2548. HAIN: II. 355, KNAUZ: 23—25. II. SZABÓ KÁROLY—HELLEBRANT ÁRPÁD: Régi Magyar Könyvtár, III. köt. 52. Könyvkiáll. Eml. 138. I., 57. sz. Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesület Értesítője, 1911. évf., 90—91. II. SZENTKIRÁLYI ISTVÁN: Missale Quinqueecclesiense és 91—95. II. SZÖNYI OTTÓ: Missale Quinqueecclesiense. GULYÁS PÁL: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Budapest, 1931, 28. I.

a XV. századvégi velencei miniatúrafestészet stílusában készült ornamentális díszítést, és az 1. a. lapon és 105. a. lapon festett iniciálét találunk. Az 1. a. lap szövegkezdő A iniciáléjában, valódi arany keretben, zöld alapon arannyal árnyékkolt vörös ruhában a térdeplő, imádkozó Dávid király (korona nélkül) finom kidolgozású alakja látható, a 105. a. lapon pedig egy vörös alapú, arany S kezdőbetű. Ezenkívül még 8 színezett fametszet-iniciálét¹ és 3 színezetlen fametszet-iniciálét² találunk az ősnymotatványban.

SZABÓ KÁROLY öt Pécsi Missalét említ: a Pécsi Püspöki Könyvtár pergamen példányát, a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának pergamen és papiros példányát, a Pannonhalmi Könyvtár pergamen példányát és végül az Esztergomi Székesegyház pergamen példányát.³ Ezzel szemben ma csak négy ismeretes, az Esztergomi Székesegyház pergamen példánya nem található. Viszont a Nemzeti Múzeum pergamen példánya (Inc. 1051) az Esztergomi Székesegyházból származik, amint az a nyomtatvány kézírásos bejegyzéseiből kitűnik.⁴ A Pécsi Püspöki Könyvtár pergamen példánya Kassáról származik, míg a Nemzeti Múzeum papiros példánya (Inc. 1049) KLIMÓ GYÖRGY pécsi püspök ex librisét viseli.⁵

A Pécsi Püspöki Könyvtár pergamen példányát összevetve a Nemzeti Múzeum pergamen példányával, megállapíthatjuk, hogy az ornamentális díszítések csaknem azonosak, eltérés csupán az egyes virágmotívumokban, továbbá a színek fölcserélődésében mutatkozik. A metszetek színezése is egyforma, azonosak a színezett és színezetlen metszetek. Továbbá a Nemzeti Múzeum pergamen példányán is az 1. a. lapot és 113. a. lapot díszíti az aranytallérokkaal teleszórt, gazdag ornamentika. Teljesen egyforma a két festett iniciálé is. A Nemzeti Múzeum

¹ 11. a., 113. a., 121. a., 135. a., 139. b., 144. a., 144. b., 166. a. lapokon.

² 9. b., 18. a., 205. b. lapokon.

³ SZABÓ—HELLEBRANT: Id. m. u. o.

⁴ HORVÁTH IGNÁC: A Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár ősnymotatványinak jegyzéke. Magyar Könyvszemle. 1894. évf., 171. l. E pergamenpéldány kötésének négy sarokveretén W. K. monogram látható.

⁵ Georg Klimó Eppus Quinque Ecclesien 1769.

papiros példánya színezetlen, hiányzik az ornamentális díszítés, de ezáltal hiányzik a két festett iniciálé is, amelyeknek helye így üresen maradt. A Pécsi Püspöki Könyvtár pergamen példányában és a Nemzeti Múzeum papiros példányában megvan a JOHANNIS PAEP mesterjegyét tartalmazó címlap, amely a Nemzeti Múzeum pergamen példányából (Inc. 1051) és a Pannonhalmi Könyvtár pergamen példányából¹ hiányzik. Ezzel szemben a Pécsi Püspöki Könyvtár pergamen példányából és a Nemzeti Múzeum papiros példányából (Inc. 1049) hiányzik a nyomtatvány legszebb dísze, a 112. b. lapot teljesen betöltő Kálvária-jelenetet ábrázoló fametszet.²

BERKOVITS ILONA.

¹ RÉCSEY VIKTOR: Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a Pannonhalmi Könyvtárban. 66. l.

² A metszetet közli: DUC DE RIVOLI: Les Missels imp. a Venise. Paris, 1896.